

Tomislav Išek

MJESTO I ULOGA
HRVATSKOG KULTURNOG DRUŠTVA „NAPREDAK”
U DRUŠTVENOM ŽIVOTU HRVATA BOSNE I HERCEGOVINE
IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA
(1918.-1941.)

HISTORIJSKE MONOGRAFIJE
Knjiga 12

Izdavač:

Institut za istoriju, Sarajevo

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr. Husnija Kamberović

Recenzenti:

Prof. dr. Tomo Vukšić

Prof. dr. Husnija Kamberović

Dr. Vera Katz

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

061.22:930.85(497.6=163.42)"1918/1941"

IŠEK, Tomislav

Mjesto i uloga Hrvatskog kulturnog društva
"Napredak" u društvenom životu Hrvata Bosne i
Hercegovine između dva svjetska rata :
(1918.-1941.) / Tomislav Išek. - Sarajevo :
Institut za istoriju, 2015. - 581 str. : ilustr. ;
24 cm. - (Historijske monografije ; knj. 12)

Bibliografija: str. 571-588 ; bibliografske i
druge bilješke uz tekst. - Registar.

ISBN 978-9958-649-20-2

COBISS.BH-ID 21891334

Tomislav Išek

MJESTO I ULOGA HRVATSKOG
KULTURNOG DRUŠTVA „NAPREDAK”
U DRUŠTVENOM ŽIVOTU HRVATA
BOSNE I HERCEGOVINE IZMEĐU DVA
SVJETSKA RATA
(1918.-1941.)

INSTITUT ZA ISTORIJU
Sarajevo, 2015.

Ova knjiga je rezultat dugogodišnjeg projekta radenog u Institutu za istoriju u Sarajevu, kao i jednogodišnje podrške HKD "Napredak". Tiskanje knjige pomoglo je Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, Mostar.

SADRŽAJ

PROSLOV	9
---------------	---

UVODNE NAPOMENE	13
-----------------------	----

POGLAVLJE I

1. Opći uvjeti i temeljne odrednice <i>Napretkove</i> djelatnosti od kraja Prvog do početka Drugog svjetskog rata.....	23
1.1. Hrvati BiH i <i>Napredak</i> u prvom desetljeću postojanja zajedničke države (1918.-1929.)	23
1.2. Uvjeti djelovanja <i>Napretka</i> u doba diktature (1929.-1935.)	36
1.3. Osobnosti rada <i>Napretkovih</i> podorganizacija u trećem međuratnom periodu (1935.-1941.)	50

POGLAVLJE II

2. Društvena organizacija <i>Napretka</i>.....	64
2.1. <i>Napretkova</i> Pravila – pokazatelj društvenih i organizacionih promjena u i oko društva	64
2.2. Predsjednici HKD <i>Napredak</i>	77
2.3. Središnja uprava <i>Napretka</i>	96
2.4. <i>Napretkove</i> podorganizacije.....	118
2.5. Članstvo <i>Napretka</i>	139
2.6. Redovite godišnje glavne skupštine HKD <i>Napredak</i>	144

POGLAVLJE III

3. Društvene institucije – <i>Napretkovi</i> konvikti i domovi.....	149
3.1. Briga, skrb i odgoj štíćenika – primarna <i>Napretkova</i> zadaća	149
3.1.a. Srednjoškolski/đački konvikt <i>Kralj Tomislav</i>	158
3.1.b. Konvikt <i>Kralj Petar Svačić</i> Mostar.....	180

3.1.c. <i>Napretkovi</i> konvikti <i>Zora Zrinska</i> i <i>Katarina Zrinska</i>	189
3.1.d. <i>Napretkov</i> konvikt Tuzla	196
3.1.e. <i>Napretkov</i> konvikt Banja Luka	204
3.1.f. <i>Napretkov</i> konvikt Zagreb	211
3.1.g. Od „Šegrtskog doma” do <i>Napretkovog</i> hrvatskog doma	218
3.1.h. Domovi građeni od strane <i>Napretkovih</i> podružnica	231
3.2. Učeničke/srednjoškolske stipendije i potpore	244
3.3. Naučničko pitanje (naučnici-šegrtri-trgovci)	259
3.4. <i>Napretkovi</i> visokoškolci-studenti	271

POGLAVLJE IV

4. Društvena izdanja – <i>Napretkova</i> pisana riječ.....	278
4.1. <i>Kalendar</i> – perjanica <i>Napretkove</i> izdavačke djelatnosti.....	278
4.2. Društveno glasilo <i>Napredak</i>	293
4.3. <i>Napretkove</i> edicije.....	300
4.3.a. <i>Napretkova</i> Božićna knjiga	300
4.3.b. <i>Napretkova</i> Uskrsna knjiga	306
4.4. <i>Posebna izdanja</i>	312
4.4. a. Obilježavanje 25. obljetnice rada <i>Napretka</i>	312
4.4.b. Rad na izradi <i>Spomenice Napretka</i> , odnosno <i>Historijata Napretka</i>	322
4.4.c. Izrada <i>Napretkove Povijesti Bosne i Hercegovine</i>	333

POGLAVLJE V

5.1. Obilježavanje značajnih datuma u organizaciji <i>Napretka</i>	344
5.1. a. <i>Napretkov</i> dan – godišnja zabava Društva	344
5.1. b. Spomen svečanost hrvatskih velikana – <i>Dan Zrinskog</i> i <i>Frankopana</i> (30. travanj)	360
5.1. c. Spomendan narodnih prosvjetitelja <i>Sv. Ćirila</i> i <i>Sv. Metoda</i> (Dječji dan 5. srpanj)	367
5.2. <i>Napretkove</i> knjižnice	374
5.2.a. Centralna <i>Napretkova</i> knjižnica	374
5.2. b. Pomične – putujuće (seoske) <i>Napretkove</i> knjižnice	388
5.3. <i>Ostale aktivnosti</i>	401
5.3.a. <i>Napretkovi</i> (prosvjetni) tečajevi za seljake.....	401

5.3.b. Aktivnost <i>Napretka</i> na širenju pismenosti („pobijanje nepismenosti”) – „Prosvjetom ka slobodi”	409
5.4. Statistički odsjek HKD <i>Napredak</i>	432
5.5. <i>Napretkova</i> kulturno-historijska zbirka.....	442
5.6. Podupiranje hrvatskih ustanova i njihova djelatnost.....	452
5.6.a. <i>Napretkova hrvatska glazba</i> i <i>Napretkova filharmonija</i> – značajni sudionici glazbene scene Sarajeva i Bosne i Hercegovine	452
5.6.b. <i>Napretkov</i> srednjoškolski-omladinski-mješoviti pjevački zbor.....	465
5.6.c. <i>Napretkove</i> sestarske i djevojačke škole	470
 POGLAVLJE VI	
6. Gospodarski oblici <i>Napretkovog</i> rada	483
6.1. Od <i>Napretkove</i> banke do <i>Zadruga za osiguranje, štednju i privredu</i>	483
6.2. Društveni artikli – značajni izvori <i>Napretkovih</i> prihoda	500
6.2.a. <i>Napretkov</i> cigarpapir	500
6.2.b. <i>Napretkove</i> žigice, sapun, svijeće, konac.....	518
6.2.c. <i>Napredak</i> – Brill – laštilo za cipele	531
6.3. Ostali <i>Napretkovi</i> oblici prikupljanja novčanih sredstava	536
6.3.a. Obveznice beskamatnog zajma.....	536
6.3.b. <i>Napretkovi</i> povremeni oblici prikupljanja novčanih sredstava (milodari – Božićne/Uskrsne karte – značke – razglednice – lutrija – Legija hiljade)	542
 POGLAVLJE VII	
Završno razmatranje.....	563
KRATICE.....	569
IZVORI I LITERATURA	571

PROSLOV

Modernu, reklo bi se i suvremenu historiografsku produkciju, bez simplificiranja i uopćavanja, do pojave „totalne historije”, karakterizirala je apsolutna prevaga izučavanja političkih fenomena u svim varijantama, historije naroda i država. Drugi povijesni aspekti (gospodarski, vjerski, kulturni) bili su u dubokoj sjeni političke scene (ratova, mirovnih konferencija, rezolucija, diplomacije...).

Kulturnu historiju, kao oblast znanstvenog interesa, povjesničari su nekako zaobilazili, da se ne kaže, marginalizirali. Većina istinskih istraživača, historiografa, kojima, baš, nije bilo stalo do pisanja „historije pobjednika”, tragala je za povijesnom istinom koja im se nametala kao krajnji cilj znanstvenih napora. No, nju je bilo teško dosegnuti bez sagledavanja „totalne historije” i, posebno, uvažavanja „processa dugog trajanja” bilo kojeg završenog historijskog fenomena. Ova globalna percepcija, bez bilo kakvog, u suštini opasnog uopćavanja sveukupnih historiografskih dosega (uputno je konzultirati periodične – desetgodišnje opće i posebne bibliografije koje su publicirane u povodu svjetskih kongresa), dobrano korespondira i s tendencijama novovjekovne historiografske (regionalne – na prostorima Balkana, jugoistočne Europe) produkcije i one, za nas zanimljive – „lokalne” bosanskohercegovačke. Spomenuti i „regionalni” i „lokalni” prostori doživjeli su od 1878. do kraja 20. stoljeća svekolike perturbacije kao malo koji dio starog kontinenta. Njihova centralna os bio je proces „nacionalne samoidentifikacije” (ergo, nacionalno pitanje). Kod svih religioznih skupina i naroda taj proces započeo je na početku tzv. pretpolitičkog doba, ali u različito vrijeme, u različitim uvjetima tekao s različitim intenzitetom i nejednako je trajao.

Svojevrsan izraz tih dešavanja bila je (pored sveprisutnijeg razgranatog stranačkog organiziranja) pojava, unutar svakog naroda, kulturno-prosvjetnih društava *La Benevolencije* – jevrejskog, *Gajreta*, *Narodne uzdanice* – muslimanskog (bošnjačkog), *Prosvjete* – srpskog i *Napretka* – hrvatskog naroda. Sva ta društva su imala, gotovo identične programe i ciljeve – na sve moguće, dostupne načine pomagati školovanje, uzdizanje mladog naraštaja – učenike, trgovce – zanatlije, visokoškolce. U „domaćim” sredinama intenzivno se radala potreba i volja za podizanjem intelektualnog i stručnog potencijala koji bi (misli se na period do 1918.), ako ne bitnije mijenjao poziciju enormno importiranog činovničkog, trgovačko-zanatlijskog kadra iz Monarhije, a ono da mu bar simbolično parira. Bio je to plan, očito, tempiran na duge staze. Primjera radi, u odjeljenjima Ministarstva financija Bosne i Hercegovine, koje je trebalo

voditi „brigu” o interesima njenog žiteljstva, uoči rata 1914., bio je uposlen samo *jedan* činovnik južnoslavenskog podrijetla! U školovanju kadrova i podizanju nacionalne svijesti, kroz raznovrstan, bogat i specifičan rad doprinos društava bio je nemjerljiv. Istine radi, i on je bio *nejednak*.

Osim *La Benevolencije*, svako od nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava imalo je do sada svoga monografa i dobilo je dostojnu historiografsku monografiju. Periodi njihovih djelovanja nakon 1945. do naprasnog prestanka rada 1949. samo su djelomično ili nikako obrađeni. Njihovo raspuštanje te godine nije dobilo odgovarajuću znanstvenu obradu. Uoči disolucije „druge” Jugoslavije došlo je konačno do njihove obnove, a u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu i do vrlo specifičnih uvjeta djelovanja. *Napredak* je, čudno zvuči, doživio pravu renesansu, a *Prosvjeta* se radom vodstava podijelila. Dijeleći sudbinu vremena nakon 1995. započele su aktivnosti (opet u novom) – daytonskom periodu.

* * *

Kada je riječ o projektu *Mjesto i uloga Hrvatskog kulturnog društva Napredak u društvenom životu Hrvata Bosne i Hercegovine između dva rata (1918.-1941.)*, moram se vratiti desetljeće unatrag. Tada sam, nakon završetka knjige *Mjesto i uloga HKD Napredak u kulturnom životu Hrvata Bosne i Hercegovine (1902.-1918.)* i najave druge knjige o najvelebijem kulturnoprosvjetnom hrvatskom društvu *Napredak* u minulom stoljeću, bio u uvjerenju da će „mogući slijedeći napori biti lakši”, a njen autor spašen „hoda po mukama”. Iako je, *nota bene*, za svakog serioznog historiografa znanstveno istraživanje, rekonstruiranje, analiziranje, po prirodi stvari, nešto što slično navedenoj pretpostavci, autor knjige *Mjesto i uloga Hrvatskog kulturnog društva Napredak u društvenom životu Hrvata Bosne i Hercegovine između dva rata (1918.-1941.)* je to osjećao u svakoj etapi rada prolazeći kroz razna iskušenja. Bezbroj puta operirajući s enormnim brojem ekscerptiranih podataka (od kojih je, logično, iskorištena – inkorporirana – u tekst i bilješke aproksimativno – trećina), suočavao se neprestano s propitivanjima njihove autentičnosti, vjerodostojnosti, validnosti, dovoljnosti, zamkama interpretacije...

Sveukupni tragovi, tj. građa u *Napretkovoj* međuratnoj djelatnosti je, *eo ipso* toliko enormna, raznovrsna, značajna, ne samo ona koja se odnosi na mladi naraštaj, nego i za hrvatski puk u cjelini, pa i širu društvenu sredinu u kojoj su djelovale stotine *Napretkovihi* podorganizacija (podružnica i povjerenstava), da je kod autora neprekidno izazivala upitanost, navodila na razmišljanje da li je u njenom navođenju (i u osnovnom tekstu i u bilješkama), bilo suvišnosti ili je nešto „važno” ispušteno! Šta je dobro izabrano, navedeno, iskorišteno objašnjavano, a što nije „pogađano” – ide na „dušu autora”!

Neka bude zabilježeno da je potpisnik sve redove šest poglavlja ispisao primarno na čistom papiru olovkom uz veliko rabljenje gumice, apsolutno svjestan da se, u svevladajućoj kompjutorskoj eri neće naći netko tko će se odlučiti na nešto slično. U

prilog tome ide razmišljanje sadašnjeg direktora Zemaljskog muzeja, modernog istraživača i plodnog pisca znanstvenih knjiga koje je nedavno izrekao u povodu promocije disertacije mog uvaženog znanstvenog saputnika (i po načinu rada – sapatnika) pokojnog Veljka Paškvalina – da u ovom vremenu on ne bi mogao na sličan, prevaziđen, način pisanja, objaviti ni „običan” članak.

Za sve ono što je (ne i kako) potpisani ostavio traga na stranicama ove monografije o djelatnostima tisuća napretkovaca, od Središnjice do posljednje podorganizacije u jednom izuzetno složenom i teškom međuratnom vremenu, ambijentu apsolutno nesklonom većini *Napretkovih* aktivnosti, u kome je na širokom planu vođena nesmiljena borba za rješavanje „hrvatskog pitanja”, zasluga pripada i jednom broju ljudi koji su mi na razne načine pomagali pri radu u arhivima, bibliotekama, Institutu, kod kuće... Teško, gotovo nemoguće je i spomenuti brojne drage, dragocjene i dobronamjerne. No, na prvom mjestu želio bih spomenuti svoga mlađeg kolegu prof. dr. Husniju Kamberovića, kome dugujem zahvalnost za beskrajno razumijevanje i strpljenje za sve „probijene rokove” završetka i predaje ovog teksta. Tješi me činjenica da mu tijekom rada na ovom projektu nisam odbio nijedan predloženi angažman u aktivnostima koje je inicirao kao direktor Instituta za istoriju (učestće s priložima na znanstvenim skupovima, konferencijama, okruglim stolovima, tribinama). Ne mogu prenebregnuti i njegovu podršku da aktivno, s pisanim saopćenjima, sudjelujem na skupovima u inozemstvu i tuzemstvu (Pariz, Brisel, Rim, Budimpešta, Ljubljana, Atena, Tirana, Jalta, Dubrovnik, Beograd, Tuzla, Banjaluka, Neum, Sarajevo). Zahvalan sam životnoj saputnici Svetlani Bajić koja me je strpljivo, uporno podsjećala i hrabrila da ustrajem i istrajem u radu, djelatnicima u bibliotekama (posebno gđi Olgici Lalević), Arhivu Bosne i Hercegovine (naročito Mini Kujović, Sanji Tomić, Bori Jurišiću, dr. Andreju Rodinisu), djelatnicima *Napretka* s predsjednikom prof. dr. msgr. Franjom Topićem koji su, također, strpljivo čekali da predam rukopis i na kraju gospođi Violeti Kovačević koja je nepojamno strpljivo tipkajući cijeli tekst uspješno dešifrirala moje pisane „škrabotine”.

Hvala svima!

Autor

UVODNE NAPOMENE

Nacionalna kulturno-prosvjetna društva u Bosni i Hercegovini pojavila su se u tzv. „pretpolitičkom dobu” njene suvremene historije, točnije na samom početku prošlog, dvadesetog, stoljeća (jevrejsko, „La Benevolencija” nešto ranije, 1892.). Trebalo je da političku scenu Bosne i Hercegovine definitivno napusti svemoćna ličnost Benjamina Kallaya,¹ koja je dugo zatirala, praktično zabranjivala i spominjanje svega što bi imalo nacionalni prizvuk i predznak (srpski, hrvatski, muslimansko-bošnjački),² pa da se stvore kakvi takvi uvjeti za organizacioni rad na promicanju kulturno-prosvjetnih potreba svakog od naroda koji su živjeli u Bosni i Hercegovini.

Tri kulturno-prosvjetna društva nacionalne provenijencije pojavila su se u „nizu”, u vrlo kratkom vremenskom periodu: srpsko „Prosvjeta” (18. 8. 1902.), dva hrvatska – jedno u Mostaru – „Hrvatsko potporno društvo za potrebne đake srednjih i osnovnih škola u BiH” – 14. rujna, drugo u Sarajevu – „za namještanje djece u zanate i trgovinu – 9. studenog.”³

Paradoksalno zvuči, ali tek nakon prohujalih osam desetljeća pojavilo se prvo znanstveno djelo u kojem će se na temelju primarnih (arhivskih) i sekundarnih izvora (objavljene građe, periodike) seriozno, znanstveno, cjelovito, kritički rekonstruirati i analizirati aktivnosti jednog od četiri spomenutih društava.⁴ Istina, u tom dugom periodu objavljeni su brojni napisi u različitim oblicima pisane riječi (tisku, glasilima, publikacijama, revijama, časopisima) o svakom od tih nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava u BiH. Niukom slučaju ne mogu (i ne treba) da se apstrahiraju tekstovi koji su nastajali na poticaje samih društava povodom obilježavanja „okruglih” obljetnica djelatnosti (10., 20. ili 30.). Iako, pisani seriozno upravo su zbog pobuda nastajanja, namjene i uloge bili uočljivo afirmativni, u krajnjem slučaju, razumljivo, subjektivni, nedovoljno kritični.

1 Kraljačić, T., 1987.

2 U knjizi će se, s obzirom na uobičajeno korištenje odrednice Musliman/muslimanski u izvorniku i pisanoj riječi koja se odnosi na period između dva rata koristiti sve izvedenice iz njega, a podrazumijeva se da se odnose na termin Bošnjak/bošnjački.

3 Za razliku od društava koje su osnovali Srbi i Muslimani, hrvatska su bila specifična po mjestu nastanka, nazivima i oblasti djelovanja. Sarajevsko je od 10. rujna 1904., radi lakšeg dopisivanja i kraćeg izgovora dobilo ime *Napredak*, a od objedinjavanja oba (9. lipanj 1907.) nastavilo da djeluje pod zajedničkim imenom. Vidi detaljnije: Išek, T., 2002.

4 Kemura, I., 1986.

Mada nastajali u jubilarnom, svečarskom ozračju ostali su dragocjen izvor, barem iz dva razloga: prvo, *kratka distanca* registriranja činjenica od vremena na koje su se zabilježeni podaci odnosili imala je za posljedicu svojevrsnu, dragocjenu vjerodostojnost, i drugo – naglašena informativnost dobivala je poseban značaj u dokumentarnosti, posebno što su pisani tragovi često poticali od samih sudionika zbivanja.

Društva su se, svjesna da nije vrijeme za pisanje znanstvenih tekstova (a i radilo se u zadnji čas) neposredno pred obilježavanje godišnjice, opredjeljivala da izdaju Spomenice. Popularno pisane s prigodnim tekstovima i fotografijama ostajale su, pokatkad, u „sirovom čitanju” na razini pukih registriranja tretiranih aktivnosti. *Prosvjetina* spomenica nastala u povodu proslave 25. godišnjice (1927.) ostala je u formi stenograma, a *Gajretova* (iz 1928.), mada u činjenično-faktografskom smislu vrlo dragocjena, nije bila pisana „sa strogo naučnim tendencijama” pa je stoga „njeno korištenje za naučne potrebe ograničeno”.⁵

Što se *Napretka* tiče, njegovi odgovorni djelatnici ponašali su se slično ili isto kao njihovi homolozi u ostala dva društva – trudili su se da u povodu, npr. 25. obljetnice osnutka i rada izdaju „Spomenicu”. Realizacija ideje postavljena je na dosta široku osnovu (o tome nešto više u 4.4.b), a najveći doprinos svojevrsnom historijatu *Napretka* uopće (pa i između dva rata) dao je radišni Anto Odić. Javljujući se sporadično, u pravilu u *Napretkovom Kalendaru* ostavio je iza sebe nekoliko vrlo kratkih priloga (vidi bibliografiju). No, Središnja uprava, s jedne i delegati na godišnjoj skupštini 1928., s druge strane, sustavno su planirali da se prvih dvadeset pet godina opstojnosti *Napretka* dostojno obilježi. Slijed događaja je nepovoljno utjecao na realizaciju svih manifestacija pa su one prologirane od 1927. do 1930. godine. Nešto seriozniji pokušaji obrade povijesti *Napretka* činjeni upravo u periodu obilježavanja 25. obljetnice društva nailazili su na vrlo oštre, čak negativne ocjene (više u odjeljku 4.4.a).

U tzv. „obnoviteljskom” periodu *Napretka*, 2002. obilježena je stota obljetnica njegove plodne djelatnosti (koju je prekinula zabrana rada 1949.-1990.) i tim je povodom objavljena u velikom formatu velebna „Stoljetnica ‘Napretka’”.⁶ Nažalost, kao i svako djelo ove vrste ona predstavlja nezaobilazno štivo prebogato brojnim podacima, tabelama, fotografijama, ali je lišena i pokušaja autora da obradi širi kontest *Napretkove* povijesti (i međuratnog razdoblja, naravno) kojim bi se njegova djelatnost inkorporirala u širi društveno-politički milje bez koga je, opet, nemoguće sagledati cjelinu zbivanja, specifičnosti u i oko Društva i donijeti, vrijednosne sudove.

Dok je A. Odić ostavio iza sebe nekoliko obimom nevelikih radova, jedan broj autora koji su se zanimali za *Napretkovu* djelatnost napisao je, opet u povodu određenih datuma, prigodne tekstove, uglavnom, bez ambicija da se, i istraživački i pristupom, upuštaju u cjelovitiji prikaz *Napretkovog* rada. Vrlo je zanimljiv karakter tih priloga koji se svodio na pisanje npr. predavanja (dr. Dragan Čelik, dr. Mijo Poljak), prigodnih

5 Kemura, I., 1986., 7. i 348.

6 Šapina, H., 2002.

članaka (Ivan Miličević, dr. Tomo Vukšić), a jedino je Mladen Ančić u periodu ratnih zbivanja 90-ih godina prošlog stoljeća u nešto opsežnijem radu, mada nepretenciozno, elaborirao „Napredak” – Juče, danas, sutra”. Hamdija Kreševljaković, ugledni povjesničar širokog spektra interesiranja, napisao je obimom kratku knjižicu koja je tiskana upravo u vrijeme zakašnjelog obilježavanja 25. obljetnice *Napretka*. Spisak autora, povodi koji su ih rukovodili da pišu o *Napretku*, obim radova, a u vezi s tim i ograničavajuća mogućnost cjelovitijeg prikaza *Napretkovog* rada između dva rata, vrijeme kada su se pojavljivali (period obrade je, logično, limitiran godinom tiskanja), bili su motiv i razlog opredjeljenja autora ovih redova da se odluči na historiografski način – istraživanjem svih pristupačnih izvora i historiografskim metodama, kritički, što je moguće cjelovitije obraditi djelovanje HKD *Napredak* između dva svjetska rata u državno-pravnim okvirima države nastale 1. 12. 1918. godine, Kraljevstva, odnosno Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, „prve” Jugoslavije do njene propasti u vihoru Drugoga svjetskog rata.

U *Proslavu* prve knjige *Mjesto i uloga HKD Napredak u kulturnom životu Hrvata Bosne i Hercegovine (1902.–1918.)* autor ovog teksta dao je sebi slobodu da je označi kao „prvi dio monografije o *Napretku*“ te obećao pojavu i druge. Dosad urađeno (po obimu i karakteru), nametalo je potrebu izrade monografije o ovom hrvatskom kulturno-prosvjetnom društvu koje je s ostala dva (muslimansko/bošnjačkim i srpskim) svojom sveukupnom opstojnošću činilo dio društvene scene BiH posebno kulturno-prosvjetne komponente bosanskohercegovačkog prostora. Podizanje učeničko-studentskog podmlatka, prosvjetni rad i na selu i u gradskim aglomeracijama činio je ponajvažniji segment *Napretkove* aktivnosti, koji je ostvarivan uz angažman simpatizera, članova Društva preko brojnih i raznovrsnih oblika djelovanja. Više onemogućavan i spriječavan nego potican i podržavan od zvaničnih organa vlasti svih razina, na osoben način dopunjavao je, i to vrlo uspješno, one sektore djelatnosti koji su prije spadali u domen državnih institucija, npr. u oblasti opismenjavanja, pružanja bibliotekskih usluga, organiziranja manifestacija koje su promicale i takve sadržaje kao što je tzv. „ozbiljna” (umjetnička) glazba, čak (ma koliko je taj broj bio simboličan) skrbi za obrazovanje mladih drugih vjera i nacija, što je u to vrijeme, ipak, bila rijetka pojava. Prevažna komponenta *Napretkove* djelatnosti podizanje podmlatka, kao i u periodu do 1918., bila je u neposrednoj vezi s ništa manje lakom, ali, i te kako, značajnom zadaćom izgrađivanja i njegovanja hrvatske nacionalne misli i nakon 1918. godine. U onovremenom žargonu, oba zadatka svodila su se na „stvaranje narodne inteligencije”, odnosno „kulturno i prosvjetno uzdizanje širokih narodnih slojeva”. Te zadaće i ciljevi imali su za posljedicu da je *Napredak* ostao i dalje bio jedna od najprestižnijih nacionalnih institucija kod Hrvata Bosne i Hercegovine, a i šire.

U ovim uvodnim napomenama neophodno je ukazati na dvije stvari:

Prva. Djelatnost *Napretka* nije se ni u pogledu organizacije, a ni osnovnih zadaća u periodu poslije 1918. nimalo razlikovala u odnosu na period do tada. Ono što je napisano od 10. do 18. stranice u monografiji *Mjesto i uloga HKD NAPREDAK u kultur-*

nom životu Hrvata BiH (1902.–1918.) najvećim dijelom važi i za period od 1918. do 1941. godine. Osnovni ciljevi, kao i oblici djelovanja *ostali* su isti, izuzev nekih novih koji su samo *dopunjavali* već postojeće.

U slučaju *Napretka*, na savršen način se potvrdila utemeljenost „škole analista” da se apsolutno mora poštovati procesualnost bilo da se radilo o djelovanju jedne ličnosti, društva u cjelini – bilo čega što je u povijesnom događanju duže ili kraće trajalo, imalo svoje etape/faze. Svaka od pojedinačno tretiranih aktivnosti odvijala se u različitim uvjetima *fāzā* i oni su utjecali na endogene (unutarnje) i egzogene (vanjske) dimenzije. U srazu jednih i drugih tek je moguće doći do realnih prosudbi uvjeta i konačnih rezultata djelovanja. U *Napretkovom* slučaju to znači da se Društvo od 1918. našlo u realizaciji istovrsnih zadaća formuliranih od godina osnutka, ali sada u radikalno izmijenjenim društveno-ekonomskim, prije svega političkim prilikama. Upravo te političke prilike kao egzogeni faktor su nezaobilazne u analizi i konačnoj valorizaciji sveukupne *Napretkove* djelatnosti. Unutarnja organizacija *Napretka* bila je regulirana pravilima društva. Ona su se mijenjala, a odobravalu ih je vlast. Rijetko će se naići na tragove zvaničnih zabrana rada izuzev npr. u periodu od 6. 1. 1929. kada je bilo tolika toga u cijeloj državi suspendirano, ali nerijetko, pa i za određene periode on je bio onemogućavan pa i zaustavljan. Šikaniranja *Napretkovih* djelatnika i organizacija od strane nižih organa vlasti, a posebno policijskih, nisu ostajala bez negativnih efekata. O tome se, u vrijeme kada su nastajali neki od spomenutih napisa (bez cenzure) nije ni smjelo javno pisati.

Rezultanta sveukupnih dosega *Napretkove* djelatnosti u ogromnom postotku javljala se kao posljedica rijetko sretanih osobina većine onih koji su bili uključeni u bilo koju od brojnih aktivnosti. *Napredak* je imao sreću da su brojni članovi (krivulja rasta je bila stalno u usponu) u ispunjavanju članskih obveza bili istovremeno i odgovorni i uporni i samoprijegorni i, ponekad, do fanatizma, odani ideji, programskim ciljevima Društva. Neobično i začuđujuće je da su u većini *Napretkovih* podorganizacija značajne materijalne doprinose uz veliki angažman i odricanje ispunjavali materijalno slabostojeci tj. siromašni članovi. Naglašena karakteristika i u ovom periodu bila je oslon na unutarnje snage – pribavljanje najvećeg dijela prihoda u sopstvenim redovima. To je praktično značilo – otkidati od usta cijele obitelji i na razne načine (vidi odjeljke 6.2. i 6.3.) puniti društvenu blagajnu. Središnja uprava je, sa svoje strane do krajnjih granica upornosti, odnosno štedljivosti inzistirala na izvršavanju obveza i članstva i podorganizacija (prikupljanju članarine, raspolaganju sredstava za stipendije i potpore).

Usprkos svim ovim kvalitetima organiziranog rada, i po vertikali (od povjerenstva do Središnje uprave *Napretka*) i horizontalno (na terenu – u realizaciji svih brojnih aktivnosti – vidi poglavlja III i IV) ne mogu se i ne smiju ispustiti iz vida endogeni (unutarnji) faktori koji su, također, utjecali da je sveukupna slika o *Napretku* bila nešto manje ružičasta od one koja bi se mogla steći na temelju generalizirajućih ocjena o broju članstva, podorganizacija, sveukupnih prihoda, brige, skrbi, odgoja štićenika, razine društvenih izdanja posebno kalendara, nakladničkih projekata izrade „Povijesti

Bosne i Hercegovine” i slično. To je ona, često pre nabregavana „druga strana medalje” koja se, iz raznoraznih razloga, previda. Ali, i ona je dio cjelovite istine. Bilo bi preambiciozno i pomišljati, a kamoli očekivati, da su se u doskorašnjim napisima mogle dati takve ocjene. Na kraju krajeva, istini za volju nije im ni bilo mjesta u prigodničarskim, jubilarnim tekstovima koji, u pravilu, uglavnom afirmiraju.

Središnjica je, nerijetko, uoči redovitih godišnjih skupština putem okružnica upućivala pozive, zahtijevala, opominjala podorganizacije da se programom zacrtano, proračunom planirano odradi. Nekada su ti pozivi bili vapijući, jer je od svake krune, dinara, prodaje *Kalendar*a, božićnih ili uskršnjih karata i knjiga, uplaćenih svota novca u *Napretkovu banku*, zadrugu, zarađenih od prodaje *Napretkovih* artikala, priloga, milodara (vidi odjeljke 4.1, 4.2, 4.3, posebno odjeljak 6.), i te kako, ovisio uspjeh *Napretka* na kraju svake društvene godine. Bilo je, npr. slučajeva da pošiljke poručениh *Kalendar*a ne samo da nisu bile raspakirane, *Božićne* i *Uskršnje* knjige i karte prodate, nego nisu ni vraćene. Posljedice su bile evidentne – manjak u fondovima za osnovne *Napretkove* zadaće: obezbjeđivanje financijskih sredstava potrebnih za stipendije, potpore, opskrbu i rad Konvikata. U istraživanjima i ocjenama rada *Napretka* bilo je potrebno objektivizirati ga piramidalno. Pojednostavljeno rečeno pratiti sveukupnu djelatnost od vrha – predsjednika Središnje uprave do „baze” – članova i podorganizacija. Prikupljeni podaci zorno ukazuju na svojevrsnu dvostupnost realizacije programa. Ona koja se odnosila na rukovodeće strukture društva bila je *inicijalnog* karaktera, a ona članstva i podorganizacija – *izvedbenog*. Da ne bi bilo zabune – iako ovako distingvirane bile su međusobno uvjetovane i u krajnjem slučaju nemoguće ih je tretirati odvojeno. Ta vrsta međuzavisnosti da se jednostavno ilustrirati na najosjetljivijem i, izuzetno, značajnom sektoru rada – prikupljanju financijskih sredstava od kojih je zavisila cjelokupna djelatnost društva. Predsjednici i Središnjica, sustavno i uporno, su se naprezali iznaći financijska sredstva, od ministarstava npr., a obraćali su se i svima od kojih se mogla namaknuti i najmanja, čak simbolična pomoć.

Kao i u prethodnom periodu (do 1918.), tako se, treba to ponoviti, i između dva rata u *Napretku* naglašeno oslanjalo na sopstvene snage. Do najsitnijih detalja razrađena je organizacija rada društva, koliko logično pravilima, toliko i još više planom rada Središnjice (vidi poglavlje II) i realizacijom programa na terenu rezultirala je prikupljanjem, po određenim oblastima aktivnosti financijskih sredstava (vidi 6.2. i 6.3). *En masse* gledano fascinirajuća je prilježnost, upornost bezbrojnih djelatnika da *summa summarum* konačna svota bude što veća i za jednu krunu, jedan dinar.

Prema pravilu, prihvodi u *Napretku* na kraju društvene godine uspješno su pratili rashode zacrtane na redovitim glavnim godišnjim skupštinama. Ali, kao kontrapunkt ovim uspješnim kolektivnim naporima u prikupljanju novčanih sredstava doimaju se podaci o, kolikogod rijetkim, podbacivanjem na terenu. Obol tim negativnim slučajevima, koji su bili posljedica subjektivnih, unutarnjih (endogenih) slabosti, davali su i pojedinci neke podorganizacije. Prvi, aljkavošću, neodgovornošću, a podružnice i povjerenstva indolentnošću rukovodstva. Upravo, od te izvedbene aktivnosti (uvjetno

nazvane „sekundarne”, jer se vremenski realizirala poslije one „primarno” definirane od strane rukovodstva, predsjednika Središnjice, na redovitim glavnim godišnjim skupštinama) u cjelini gledano, zavisili su konačni rezultati *Napretkovog* rada. Središnja uprava *Napretka* (SUN) je, na kraju društvene godine rezimirajući (ne)ostvareno, pribjegavala vrlo neobičnoj praksi ocjenjivanja (ne)uspješnosti podorganizacija. Evidentirane su sve (ne brojčano nego navođenjem mjesta iz koga potiču) koje su zadovoljile radom u potpunosti, djelomično, ali i one koje su podbacile. Javno ocjenjivanje bilo je u svakom slučaju učinkovito. Za uspješne bilo je to priznanje, a za neuspješne ili, one koje su podbacile bolno saznanje. I za jedne i druge – poticajno. Tako se na eklatantan način ispoljavala međuzavisnost, neraskidiva veza „vrha” i „baze” i u njoj treba iznalaziti objašnjenja *Napretkovih* ostvarenih rezultata u periodu između dva rata na poljima prosvjete i kulture ne samo u Bosni i Hercegovini, nego i šire.

Za cjelovito razumijevanje uvjeta i razine ostvarenih treba obavezno analizirati i drugu stranu vanjskih (egzogenih) faktora na koju se moglo, od strane društva, vrlo malo, najčešće skoro nikako, utjecati – stavove organa vlasti svih razina – od Ministarstva prosvjete, unutarnjih poslova – posebno do područnih organa načelnika ili policijskih organa (vidi dijelove teksta u: 1.1; 1.2; 1.3. i 1.4).

Napretkov rad od osnutka do raspada prve zajedničke države („Prve Jugoslavije”) odvijao se u nekoliko faza (1918.-1929.; 1929.-1935.; 1935.- 1941.). Prevalentno je uočiti i istaći da niti jedna faza nije, što se tiče općih uvjeta života i rada i djelovanja organa vlasti, bila ni slučajno ista. Upravo ti opći uvjeti života, a posebno odnos vladajućih krugova prema neprekinuto aktualnom „hrvatskom pitanju”, zatim stanje hrvatsko-srpskih odnosa (u oblasti politike, naročito, ali i gospodarstva i kulture, odnosno prosvjete) neminovno su ostavljali traga na cjelokupnu *Napretkovu* aktivnost. Bez te dimenzije međuratne stvarnosti i Bosne i Hercegovine i države u cjelini ne bi bilo moguće objasniti i valorizirati bilo koji njen segment. I ovlašan uvid u dio bogate lepeze *Napretkovih* djelatnosti nameće zaključak da je njihov broj, sadržajnost za jedno društvo ovakvog karaktera – enorman. Spomenuti broj sekcija Središnjice sam za sebe ukazuje da je, u kvantitativnom pogledu (ergo i kvalitativnom), svaka od njih u svom domenu inicirala i sadržaje i dinamiku akcija najšireg spektra – značajnog i za društvo i za Hrvate u BiH, ali i za širu sredinu u kojoj je *Napredak* djelovao. Praćenje bogatih sadržaja *Napretkove* međuratne opstojnosti onih pozitivnih po efektima (u pleonastičkom tonu rečeno činili su veliku većinu), ali i onih drugih, kolikogod povremenih i sporadičnih, negativnih, nametalo se obrađivaču, a nameće se i čitatelju i svakom onome koji želi da dosegne prave, istinske dimenzije, sveukupnost i značaj *Napretkovog* rada. Iako je riječ tek o jednom društvu, traganje za „totalnom” istinom o njemu samom (koja se ni na koga ne referira i ništa ne preferira) je, s obzirom na odraze i odjeke koje je ostavljalo na kulturno-prosvjetna dešavanja oko sebe i uopće, pretpostavka za istinsko vrednovanje tog udjela u obogaćivanju segmenata društva i sredine u kojoj su djelovale njegove podorganizacije.

HK(P)D *Napredak* je (do i od 1918.) bilo nacionalno, hrvatsko, kao, uostalom i ostala slična društva. Njegova prebogata i nadasve raznovrsna djelatnost je višedimenzionalna. Prema osnovnim zadaćama (promocija prosvjete i kulture, posebno obrazovanja, te stvaranje hrvatske inteligencije) ono je neodvojivo od dugog i teškog *proces*a kulturno-prosvjetne *povijesti* prvenstveno bosanskohercegovačkih Hrvata, a istovremeno ogromnog doprinosa razvoju – paralelno s H(P-R)SS – razvoju hrvatske nacionalne svijesti. Uočavanje i isticanje praćenih i analiziranih dimenzija *Napretkovog* rada (1918.-1941.) je *conditio sine qua non* za okvir i sadržaj spomenutog *vrednovanja*.

Napori monografa usmjereni na pronalaženje relevantnih podataka u istraživačkom postupku često slične na „traženje igle u plastu sijena”. Nažalost, to je slučaj i s autorom redova što slijede, jer je za cjelovitu rekonstrukciju i analizu *Napretkovih* aktivnosti između dva rata tj. dosezanje „totalne istine” predvedeni napor na pronalaženju izvora naročito ekscerptiranju podataka (a broje se tisućama), ipak, bio neka vrsta Sizifovog posla. Ovakva konstatacija, kada je riječ o pokušajima solidne rekonstrukcije i analize *Napretkove* međuratne povijesti konačnom rezultatu, navedene objektivne teškoće nimalo ne aboliraju autora ove monografije. Potpuno svjestan da se radi o djelu koje (kao ni slična) ne pripada egzaktnoj literaturi, uvjeren je da ni neki drugi, eventualno pronađeni ili korišteni izvori i podaci ne mogu i neće moći utjecati na *bit* u ovom trenutku dosegnute *istine* o sadržini, dimenzijama i značaju uloge HKD *Napredak* u kulturno-prosvjetnom i društvenom životu Hrvata Bosne i Hercegovine u periodu od 1918. do 1941. godine.

Istraživački postupak, koji je trajao nekoliko godina, obilježila je pojava vrlo značajnog projekta. Peteročlani tim (Krunoslava Lovrenović-Zeba, Matko Kovačević, Slobodan Kristić, Hrvoje Šapina, Vera Štimac) su svim budućim istraživačima omogućili lakši i brži uvid u izvornu građu koja je nastala kao produkt djelatnosti SUN, *Napretkovih* podorganizacija na terenu, a čuva se u Arhivu Bosne i Hercegovine.⁷ Dotada sve što se odnosilo na konzultiranje primarne (arhivske) građe sličilo je na spomenuti *Sizifov posao*, posebno kada je riječ o građi upravnih organa vlasti naročito onih policijskih. Prikupljeni i registrirani podaci *Napretkove* provenijencije tretirani su (s aspekata vlasti) kao posljedica rada subverzivnih, antidržavnih, separatističkih, nacionalističkih, naglašeno proradićevskih elemenata. Bila je to reakcija na sve što je imalo hrvatski predznak mada se u redovima *Napretka* od vodstva do posljednje podorganizacije i člana naglašeno vodila briga da se bilo kada, bilo gdje, bilo tko apsolutno distancira od politike. Podaci nastali iz apriornih predrasuda njihovih autora što se tiče *ocjena* su malo ili nikako upotrebljivi, ali oni koji su se ticali registriranja *Napretkove* aktivnosti su i korisni i zanimljivi jer su sami za se utoliko vjerodostojni

7 Arhiv *Napretka*. Analitički inventar. Zagreb-Sarajevo, *Napredak*. 2003., 1045. U ovoj knjizi unutar 196 kutija registrirano je bogatstvo dijela sačuvane arhivske građe HKD *Napredak* – Opći spisi (1920.-1948.). Za ovaj rad je korištena građa iz 142 kutije (od 1920. do travnja 1941.). Detaljnije o arhivskoj građi i drugim dokumentima HKD *Napredak* vidi u: *Stoljeće HKD Napredak (1902.-2002.)*, (2007.), 325-336.

(pa i autentični) jer su „filtrirani”. Ako ih autori nisu eliminirali onda su poprilično pouzdani, jer se nije moglo desiti da su (zbog dojma službenih organa kojima su slani) predimenzionirani.

Jedan, gotovo, nasumice izabran izvještaj Policijske direkcije za Bosnu i Hercegovinu je u tolikoj mjeri eklatantan i egzemplaran za potvrdu upućenosti, informiranosti zvaničnih državnih organa koji su brinuli o djelatnosti jednog immanentno kulturno-prosvjetnog društva da ga je, u svakom slučaju, korisno navesti, posebno u kontekstu tretmana karaktera korištene izvorne građe. Veoma dobro i precizno definirajući svrhu i cilj HKD *Napredak* („kulturno jačanje hrvatskog naroda”), odgovorni u Policijskoj direkciji, na isti način, ukazuju onima koji bi to trebalo da znaju i da na odgovarajući način prate, kontroliraju, pa i sprječavaju djelatnost *Napretka* koja će se, po saznanju adresanta postizati „pružanjem materijalne i moralne pomoći valjanim i čestitim, nacionalno svjesnim učenicima koji uče na srednjim, stručnim i visokim školama, kao i naučnicima koje će društvo smjestiti na zanat, odnosno u trgovine podupiranjem hrvatskih prosvjetnih ustanova, podizanjem i uzdržavanjem đачkih domova u mjestima u kojima postoje srednje škole, širenjem prosvjete u narodu, otvaranjem tečajeva za nepismene, osnivanjem knjižnica, zatim širenjem i izdavanjem poučnih knjiga i listova...”.⁸ Istraživač (ako može) sačuvane (i pronađene) podatke poredi. U našem slučaju je dobrim dijelom bilo moguće i to na dva načina: preko Zapisnika SUN⁹ i u izdanjima *Napretka*.

U principu Zapisnici SUN predstavljaju prvorazredni izvor za rekonstruiranje *Napretkove* djelatnosti uopće, ali se i s njima (kao uostalom sa svim izvorima) treba postupati oprezno i koristiti ih kritički. Primjera radi, veoma savjesni i odgovorni *Napretkov* djelatnik fra Leo Petrović,¹⁰ izvješćujući nakon 22. glavne godišnje skupštine, skrenuo je pažnju da je „primio skupštinski zapisnik sa priložima i da ga je u svojstvu ovjerovaljatelja pregledao i potpisao, ali je, ipak, morao staviti opaske poput: 1. Zapisnik je u koječemu manjkav, tako da se neki zaključci (na) skupštini primljeni, ne označuju kao primljeni, na pr.: ove godine kao i prošlih godina skupština je zaključila, da se pravila društva, pravilnik i poslovnik imaju štampati i svim podorganizacijama u više egzemplara poslati. *Ovo u zapisniku ne stoji* pa molim da se nadoda...” (podvukao T.I.).¹¹

Najveći dio istraživanja ove izvorne građe obavljen je prije pojave spomenutog analitičkog inventara. Svojevrsnu potvrdu, autentičnosti podataka bilo je moguće iz-

8 Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), Veliki župan sarajevske oblasti (dalje: VŽSO), 1929/Pov., 845. folio/2 (dalje f.)

9 U ABiH čuvaju se Zapisnici Središnje uprave *Napretka* u 45 kutija koji „pokrivaju” međuratni period.

10 Dr. fra Leo Petrović kao duhovno lice obavljao je funkcije bilježnika ordinarijata, dijecezanskog nadzornika vjeronauka, generalnog vikara, a u *Napretku* bio je biran kao odbornik više puta (1925, 1931.-1932., 1934.-1937.), član SUN bio je 1928., a I. potpredsjednik 1927, 1930. i 1933.

11 ABiH, *Napredak*, 219/1926.

vršiti konzultiranjem izvanrednih izvještaja rada svih glavnih skupština *Napretka*,¹² koji su bili objavljeni u *Kalendarima* i glasniku društva *Napredak*.

Podaci koje istraživači *Napretkove* povijesti mogu naći u izvornoj građi i spomenutim izdanjima su gotovo identični. Nijanse su tako neznatne da se gotovo uopće međusobno ne razlikuju što potvrđuje njihovu autentičnost, a time i pouzdanost.

Što se tiče izvora drugog reda i periodičnih izdanja, prije svega štampe, svi istraživači su, u ovom postratnom periodu (od 1995. naovamo) u vrlo nezahvalnom položaju. Granatiranjem i spaljivanjem *Narodne i univerzitetske biblioteke* u Sarajevu od strane agresora (27. svibanj 1992.) zauvijek je nestala bogata zbirka novina i časopisa, a time i mogućnost konzultiranja te vrste izvora. Sreća u nesreći u našem slučaju je da biblioteka Zemaljskog muzeja u Sarajevu posjeduje komplete *Napretkovog* glasila, a da su u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu eksceptirani, istina u većini nekompletni, primjerci brojnih novina i časopisa koji su izlazili između dva rata.

Summa summarum dosad napisano o mjestu i ulozi HKD *Napredak* između dva rata, brojnost (ili nedostatnost) izvora prvog i drugog reda, njihova dostupnost, sredenost, karakter, bogatstvo (ili siromaštvo) podataka za neke od brojnih aktivnosti ovog društva odredili su i metode i ciljeve izrade monografije.

Prikupljeni, eksceptirani i iskorišteni izvori su, i kvantitetom i kvalitetom, opredijelili autora da kombiniranjem kronološko-tematskog principa u šest poglavlja, na temeljima rekonstruktivno analitičke interpretacije, pokuša, prateći relevantno brojne i sadržajne aktivnosti HKD *Napredak* kroz vrlo različite i specifične faze njegove opstojnosti u periodu između dva svjetska rata, prikaže i valorizira njegovo mjesto i ulogu u društvenom životu Hrvata Bosne i Hercegovine. Pri tome je, prateći prosvjetno-kulturni rad društva, prevažno bilo, uočavati i isticati doprinos, kako djelatnika, tako i društva u cjelini u razvijanju hrvatske nacionalne *svijesti* u najširem mogućem opsegu. Polazeći od zāsadā škole analista da se tretirane pojave prate procesualno kroz tijek vremena u posrednoj i neposrednoj vezi s karakteristikama društvene sredine trudio se da iznađe onu *aureu mediocritas* između postmodernističkih opredjeljenja i zahtjeva tzv. „gustog opisa” svojevrsnog nizanja sitnih pojedinačnih pojava u aktivnostima i događajima koja se prate, i mogućih, manje više opasnih generalizacija istih. Koliko se u ovim nakanama uspjelo moguće je nešto određenije reći i prosuditi na temelju cjelokupnog teksta što slijedi.

12 Dalekovići članovi SUN (Poslovnog odbora), osjećajući značaj zapisnika koji su prilježno vođeni na sjednicama, s aspekta pisanja historijata društva zarana su sugerirali „da se ... vode malko obširnije, jer će ti zapisnici u buduće služiti kao podloga za izradu historijata našega društva. Perovođa prima primjedbu na znanje”. ABiH, *Napredak*, Zapisnici, kutija 223a, 255. U *Kalendarima Napredak*, koji su i u ovom periodu redovito tiskani, u posebnoj „Šematičkom dijelu” objavljeni su vrlo detaljni podaci o djelatnostima društva u protekloj društvenoj godini. Pored zapisnika s posljednje redovite glavne godišnje skupštine u njima se mogu naći, pored ostalog, spiskovi novoizabranog vodstva (SUN), sastavi podorganizacija (podružnica i povjerenstava). O *Kalendaru Napredak* više u odjeljku 4.1.a.

Dodatne motive pisac narednih stranica nalazio je, s jedne strane u ocjenama predsjednika Ante Alaupovića koje govore o svevremenosti *Napretkovo*: „Ime ‘Napredak’ je najpopularnije ime među Hrvatima, za koje ime ... znade malo i veliko, staro i mlado, bogato i siromašno ... To ime nosi u sebi program prave i nepatvorene prosvjete i kulture”. S druge strane, pored osobnih afiniteta prema ovom aspektu kulturne historije Hrvata i Bosne i Hercegovine, pobuda je bila u Alaupovićevom amanetu da se pisanje i ocjenjivanje *Napretkove* historije od utemeljenja pa nadalje prepusti ljudima od struke – *povjesničarima* „koji će jednom sve to *objektivno opisati* ... što nas je ... vrlo bolilo i što smo osjećali i za čim smo težili i išli ...”.¹³

13 ABiH, *Napredak*, Zapisnici godišnjih skupština, k/223, 5.